

İlk Hərbi nazirimiz

Qürur tariximiz haradan başlayır?

Aybəniz İsmayılova,

“Dağlıq Qarabağ bölgəsinin azərbaycanlı icması”

İctimai Birliyinin Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri

Tarixi günlər yaşayırıq! Otuz ilə yaxındır səbrimizi tükəndirən Qarabağ işğalına, ədalətsizliyə son qoyulur. Ordumuz öz yurdlarından didərgin düşmüş yüz minlərlə qaçqın və məcburi köçkünün tapdanan hüquqlarını bərpa edir. Arxa cəbhədə olan hər bir mülki vətəndaş isə üzərinə düşən işin öhdəsindən vicdanla, peşəkarlıqla, həvəslə gəlməyə çalışır. Müstəqilliyimizi bərpa etdikdən sonra bəlkə də ilk dəfədir ki, bütün ölkə bir yumruq kimi birləşib, bir ürək kimi döyünür....Bu günlərdə bütün şəxsi maraqlar arxa plana keçib, milli və dövlət maraqları isə önə çıxıb. Bütün sosial təbəqələri, fərqli düşünən insanları öz işığına toplayan, ətrafında birləşdirən bircə müqəddəs ünvan, bircə müqəddəs dəyər var – Qarabağ! Bunun şahidi olmaq necə də qürurvericidir!

Arxa cəbhədəki bu həmrəyliyin güc mərkəzi isə şanlı Ordumuzun Qarabağdakı zəfərləridir. Bu hərbi uğurların kökündə tarixi hərbi ənənələrimiz, təcrübələrimiz və əcdadlarımızın miras qoyduğu ləyaqət durur. Ötən əsrin əvvəllərində biz azərbaycanlılar demokratik ənənələrə, nizami orduya, sivil dövlət quruluşuna malik Şərqi ilk cümhuriyyətini qurduq. Bu cümhuriyyətin hərbi zəfərləri həm də AXC-nin ilk Hərbi naziri, Qarabağın general-qubernatoru Xosrov bəy Sultanovun adı ilə bağlıdır.

Xosrov bəyin taleyi qəhrəmanlıq və sevgi, hərbi və mühacirət hekayəsidir. Xalqımızın şərəf və ləyaqət rəmzi olan bir çox müasirləri kimi, Xosrov bəy də bizim yaddaşımıza öz millətinin azadlığı və firavanlığı, təhsili və xoşbəxt gələcəyi üçün sonsuz fədakarlığı ilə həkk olunub.

Xosrov bəy Sultanov 1879-cu ilin may ayında Zəngəzur qəzasının Qasımuşağı obasının Qurdağ kəndində - indiki Laçın rayonu ərazisində anadan olub. Gəncə gimnaziyasını bitirdikdən sonra Odessada ali tibb təhsili alıb. Sonra isə Novorossiysk Universitetinin tibb fakültəsində ali təhsilini davam etdirib. 1903-cü ildə təhsilini başa vuraraq birbaşa Zəngəzura qayıdıb - amma tək yox, ömür yoldaşı, Novorossiysk Universitetinin rektorunun qızı ilə. Bəs görəsən necə oldu ki, rus rektorunun qızı yüzlərlə gəncin arasından bu qafqazlıyı sevib seçdi?

Xosrov bəyin nəvəsi Elbrus Muradov müsahibələrində babasının sevgi macərəsini belə nəql edir: "Babam universitetdə oxuyarkən bir gün təsadüfən yolda bir rus zabitinin gənc bir qıza sataşdığını görür. Ətrafdakılardan fərqli olaraq, Xosrov bəy qızı müdafiə edir. Nəticədə babam rus zabiti ilə duela çıxır. Birinci gülləni rus zabiti atır və babamın bir gözünü zədələyir. Yaralı olmasına baxmayaraq, babam özünü itirmir və sərrast nişan alaraq zabiti öldürür. Sonradan məlum olur ki, bu qız Novorossiysk Universitetinin rektorunun qızıdır. Qızla babam arasında səmimi dostluq yaranır və bu dostluq böyük bir məhəbbətə çevrilir. Ailə qururlar. Bir oğlanları olur. Babam oğlunun adını Murad qoyur. Amma Murad uşaq ikən dünyasını dəyişir".

Xosrov bəy Şuşaya köçür, Qarabağda həkimliklə məşğul olmağa başlayır. O, Şuşadakı evinin birini kitabxanaya çevirir. Şuşa ziyalılarını tez-tez bu evə dəvət edir, burada Şərqi xalqlarının tarixindən, mədəniyyətindən söhbətlər gedir, imkansız ailələrin uşaqlarının təhsilə cəlb edilməsi müzakirə olunur.

Amma yaşadığı coğrafiyada baş verən tarixi hadisələr Xosrov bəyi bu sakit həyatdan qoparır.

1917-ci il bolşevik inqilabı onu milli azadlıq hərəkatı uğrunda mübarizəyə sövq edir. Xosrov bəy 1917-ci ildə "Müsavat" partiyasına daxil olur. Rusiya Müəssislər Məclisinə deputat seçilir, Zaqafqaziya Seyminin ən fəal üzvlərindən biri kimi ad çıxarır. 1918-ci il mayın 27-də isə Azərbaycan Milli Şurasının üzvü seçilir və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan edilməsi bəyannaməsinə imza atanlardan biri olur. Mayın 28-də Baş Nazir Fətəli Xan Xoyskinin formalaşdırdığı ilk hökumətin tərkibində Xosrov bəy Hərbi nazir vəzifəsinə təyin edilir.

Lakin Qarabağda, Zəngəzurda vəziyyət gərginləşir, ermənilər bu ərazilərdə yaşayan əhalini soyqırımına məruz qoyurdu, dövlətin qanun və qərarlarını icra etmirdilər.

Bunları nəzərə alaraq, 1919-cu il yanvarın 15-dən Xosrov bəy Sultanov Qarabağın general-qubernatoru təyin edilir. İlk olaraq Xosrov bəy xalqa müraciət ünvanlayır. "Azərbaycan" qəzetində çap olunan müraciətdə yazılır: "Azərbaycan hökumətinin yanvar ayı qərarı ilə Zəngəzur, Şuşa, Cavanşir və Cəbrayıl qəzaları xüsusi general-qubernatorluğa ayrılışdır. Bu fəvqəladə tədbirlər fəvqəladə vəziyyətdən irəli gəlmişdir. Azərbaycanın təqribən yarısı, onun ən yaxşı hissəsi - 4 qəza - artıq bir ilə yaxındır ki,

anarxiya ucbatından dağılır. “Həyatını xalqa xidmətə sərf etmiş ictimai xadim kimi mən, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hamıya eyni münasibət göstərməyi, ciddi ədalət və qanunçuluq mövqeyində dayanmağı hakimiyyətin borcu sayıram. Azərbaycanın müstəqilliyi, ərazi toxunulmazlığı, şəxsiyyətin ciddi məsuliyyəti və əmlak toxunulmazlığı - diyarın həyatı bu əsaslar üzərində qurulacaqdır”.

Xosrov bəy Sultanov general-qubernator vəzifəsinə başlayanda bölgədə acınacaqlı durum hökm sürürdü. Təkcə Zəngəzurda 166 kənd dağıdılmış, əhalisi məhv edilmişdi. Bu qırğınları törədən erməni Andronikin silahlı dəstəsini bölgədən çıxarmaq üçün general-qubernator tədbirlər görməyə başladı. Buna cavab olaraq Ermənistan hökuməti həmin ərazilərlə bağlı Azərbaycan hökuməti qarşısında iddia qaldırır.

1919-cu il mayın 8-də Azərbaycan Nazirlər Şurasının sədri Nəsim bəy Yusifbəyliyə Şuşadan göndərilən 1348 sayılı məlumatda bildirilir: "Maldarların yaylaqlara təhlükəsiz gedə bilməsini təmin etmək üçün Gorus bölgəsində hərbi əməliyyatlar aparılmalıdır. Cənab əlahəzrətə bildirirəm ki, maldarların yaylaqlara təhlükəsiz keçməsi sxeminin surətini Sizə göndərirəm və qeyd edirəm ki, onların Şuşa və Cavanşir bölgəsindən keçməsi faydasızdır. Bundan ötrü Gorusu tutmaq lazımdır. General-qubernator Sultanov".

Başqa bir teleqramda:

"Ermənilər bu gün Xankəndinə hücum etdilər. Şuşadan olan teleqraf xətləri qəsdən kəsilib. Mənim agentlərdən alıb dəfələrlə Sizə çatdırdığım məlumatlar özünü doğruldur. Xankəndinə hücumun nəticələri haqqında hələ məlumatım olmadan yazıram. Hamıya səfərbər olmaq barədə əmr göndərilib. General-qubernator Sultanov".

Beləliklə, Xosrov bəy Sultanovun fəaliyyəti nəticəsində daşnak Andronikin ordusu Zabux dərəsində, erməni komandiri Dronun orduları isə Əsgəranda darmadağın edilir.

Azərbaycan hökumətinin Qarabağdakı vəziyyətə dair Ermənistan hakimiyyətinə verdiyi 1720 sayılı notada yazılır:

“Sultanov Azərbaycan Respublikası tərəfindən Azərbaycanın ayrılmaz və mübahisəsiz torpaqları olan Şuşa, Zəngəzur, Cəbrayıl, Cavanşir qəzalarının general-qubernatoru kimi fəaliyyətdədir və Azərbaycan qoşunlarının Qarabağa daxil olmasına erməni hökumətinin hər hansı etirazı Azərbaycan Respublikasının daxili işlərinə qarışmaqdır və müzakirə edilə bilməz. Şuşa rayonunda baş verən özbaşnalıqlarla bağlı isə general-qubernator tərəfindən güclü tədbirlər görülüb və həyat normal axarına düşüb”.

Azərbaycan Respublikasının Qarabağ bölgəsində, xüsusilə Şuşada qayda-qanun yaradan Xosrov bəy Soltanov buradakı erməni əhalinin də təhlükəsizliyini təmin etdi. Erməni məhəllələrində postlar quruldu, poçt, bank xidmətləri fəaliyyətini bərpa etdi, insanların gündəlik həyatı axarına düşdü.

1920-ci ildə Azərbaycan bolşeviklər tərəfindən işğal edildi. Bu işğaldan sonra Xosrov bəyin həyatında ağır dövr başladı.

Bolşeviklərin Azərbaycana işğalından sonra Xosrov bəy Sultanov Qarabağ Hərbi İnqilabi Komitəsinə yaradır və sədri olur. İnqilab Komitəsinin qərarında qeyd edilirdi ki, bu dövrə qədər mövcud olan partizanlar bu gündən Qırmızı kəndli qvardiyası adlansın, qəza rəisləri və pristav vəzifələri ləğv edilərək qəza və sahə komissarları ilə əvəz olunsun.

Lakin bu qərardan 11 gün sonra, mayın 12-də 519 sayılı həbs kağızı əsasında Sultanov azadlıqdan məhrum edilir. Bolşeviklər onu ağır cəzaya məhkum etməyə hazırlaşdılar. Odur ki, 1920-ci ilin avqust ayının 9-da Xosrov Sultanovun işi Ali Tribunalın məhkəməsinə verilir. Bu mərhələdə ona Nəriman Nərimanov və Çingiz İldırım tərəfindən ciddi köməklik göstərilir və o, həbsdən azad olunur, dərhal Azərbaycana tərk edir.

Bundan sonra onun Türkiyədə, Almaniyada, Fransada, Polşada ağır mühacirət həyatı başlayır. Xosrov bəyin fəaliyyətinin mühüm bir dövrünü də mühacirət illəri təşkil edir. O, 1936-cı ildə Türkiyəyə qayıdıb Trabzonda yaşayır. Sonradan İstanbula köçür, orada 1943-cü ildə, yanvar ayının 7-də dünyasını dəyişir. Xosrov bəyin məzarı İstanbulun “Fəriköy” qəbiristanlığındadır.

Hər işdə ənənə önəmlidir. Ənənələr bu günü və gələcəyi qurmaq üçün həm də bir istinad nöqtəsidir. Hərb işində də təcrübənin, ənənənin rolu əvəzsizdir. İlk hərbi nazirimiz Xosrov bəydən bizə, hərbiçilərimizə, zabit və əsgərlərimizə, ölkəsinin taleyinə biganə qalmayan bütün gəncliyimizə hərbiçi qüruru, döyüşçü ləyaqəti miras qalıb. Bu gün ön cəbhədə savaşa hərbiçilərimizin döyüş mənəviyyətinin arxasında Xosrov bəy kimi istinad və dayaq nöqtəsi var”.